

प्राकृतिक स्रोत र साधनको संरक्षण एवम् व्यवस्थापनसम्बन्धी
चौतारा घोषणापत्र तथा कार्ययोजना, २०६१
२०६१ साउन २४ २६, चौतारा, सिन्धुपाल्चोक

हामी जल तथा ऊर्जा उपभोक्ता महासङ्घ नेपाल र भूमि अधिकार राष्ट्रिय सरोकार समूहको आयोजना एवम् सामुदायिक वन उपभोक्ता महासङ्घ तथा राष्ट्रिय सिँचाइ जल उपभोक्ता महासङ्घ नेपालको सहयोगमा २०६१ साल साउन २४, २५ र २६ गतेका दिन सिन्धुपाल्चोक जिल्लाको सदरमुकाम चौतारामा सिन्धुपाल्चोक जिल्लाका प्राकृतिक स्रोत र साधनमाथि स्थानीय समुदायको सहभागिता र व्यवस्थापन विषयक कार्यशाला, विचारगोष्ठी र प्रशिक्षण कार्यक्रममा सहभागी भएका विभिन्न संस्था, समूह र अभियानका प्रतिनिधिहरू निम्नबमोजिमको एक चौतारा घोषणापत्र तथा कार्ययोजना पारित गर्न सहमत भएका छौं:

प्रस्तावना

१. प्राकृतिक स्रोत र साधनहरू सम्पूर्ण सृष्टि, जीवन र जगतका साझा सम्पत्ति भएकाले,
२. यस्ता प्राकृतिक स्रोत र साधनहरूको व्यवस्थापन, संरक्षण र सम्बर्द्धनको कार्य प्रारम्भकालदेखि नै सामूहिक एवम् सामुदायिकरूपमा हुँदै आएको,
३. यस्ता स्रोत र साधनहरूमाथि हुने अनुचित हस्तक्षेप, निजीकरण र व्यापारीकरणले विश्वमा भन्नुभन्नु गरीबी, द्वन्द्व र युद्धलाई बढावा दिने भएकाले,
४. प्राकृतिक स्रोत र साधनमाथिको स्थानीय समुदायको सार्वभौम अधिकार, समान पहुँच र उपभोग सबैका आधारभूत मानवअधिकार भएकाले,

सबै तहमा

५. प्राकृतिक स्रोत र साधनसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण नीति, कानून र नियमहरूमा स्थानीय जनता र समुदायको साझा स्वामित्व र व्यवस्थापनको सिद्धान्तलाई मान्यता दिइनुपर्दछ ।
६. प्राकृतिक स्रोत र साधनको व्यवस्थापन र उपयोगसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण आयोजना र गतिविधिहरूमा अनिवार्यरूपमा स्थानीय जनता र समुदायको प्रत्यक्ष एवम् प्रभावकारी सहभागिता सुनिश्चित गर्दै स्वतन्त्र वातावरण मूल्याङ्कन प्रतिवेदन र प्रभाव न्यूनीकरण योजना लागु गरिनुपर्दछ ।
७. कुनै पनि आयोजनाहरूका बारेमा निर्णय गर्नुभन्दा पहिले सम्बन्धित क्षेत्रका जनता र समुदाय एवम् स्थानीय स्वायत्त निकायको स्वतन्त्र, अग्रिम एवम् सुसूचित सहमति र अग्रधिकार सुनिश्चित गर्नुका साथै पूर्ण सूचना प्रदानको साथ सार्वजनिक बहससमेत गरिनुपर्दछ ।
८. कुनै पनि आयोजना र गतिविधिहरूबाट प्रभावित व्यक्ति, परिवार र समुदायका निमित्त उचित मुआब्जा, क्षतिपूर्ति र पुनर्स्थापनालगायत उनीहरूको जीविका र समृद्धिका निमित्त विशेष कार्यक्रमहरू लागु गरिनुपर्दछ ।
९. हरेक आयोजनामा र गतिविधिहरूबाट प्रभावित व्यक्ति, परिवार र समुदायका निमित्त उचित मुआब्जा, क्षतिपूर्ति र पुनर्स्थापनालगायत उनीहरूको जीविका र समृद्धिका निमित्त विशेष कार्यक्रमहरू लागु गरिनुपर्दछ ।
१०. स्थानीय क्षेत्र र प्रभावित समुदायको विकासको आवश्यकता र प्राथमिकताअनुसार कुनै पनि आयोजनाको १० देखि २५ प्रतिशतसम्म प्रत्यक्ष प्रतिफल वितरणको व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
११. आयोजना सञ्चालन गर्दा त्यस क्षेत्रमा वर्तमान र भविष्यमा समेत कृषि उपयोग, जीवन, संस्कृति र वातावरणका लागि आवश्यक पर्ने न्यूनतम पानी निरन्तररूपमा छोडिनुपर्दछ ।

१२. स्थानीय तहमा समेत पानीको साभ्का उपभोग र प्रतिफलको उपभोगका लागि तटीय अधिकारको सिद्धान्त लागु गरिनुपर्दछ ।

१३. अन्तर्राष्ट्रिय सीमा एवम् प्रभाव क्षेत्रमा विद्यमान कुनै पनि आयोजना र गतिविधिहरू सञ्चालन गर्नुभन्दा पहिले स्थानीय जनता र समुदायको सहभागिता र सहमतिमा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनका मान्य सिद्धान्त र परम्पराअनुरूप आवश्यक सन्धिसम्झौता सम्पन्न गरिनुपर्दछ ।

१४. उल्लिखित सिद्धान्त र मान्यताविपरीत विद्यमान सम्पूर्ण आन्तरिक एवम् अन्तर्राष्ट्रिय योजना र सन्धिसम्झौताहरू पुनरावलोकन वा खारेज हुनुपर्दछ ।

१५. राष्ट्रिय हित र सार्वभौमसत्ता विपरीत हुने सन्धिसम्झौताहरू खारेज गर्नुका साथै विदेशी राष्ट्र र संस्थाहरूबाट अनुचित सर्तहरू लादने कार्य बन्द हुनुपर्दछ ।

१६. कुनै पनि योजना र सन्धिसम्झौतामा उल्लेख भएका उद्देश्य र प्रावधानअनुरूप कार्यसञ्चालन नभएको ठहरेमा त्यस्ता योजना र सन्धिसम्झौताहरूलाई तत्काल खारेज गरी सम्बन्धित पीडित पक्षका लागि उचित क्षतिपूर्तिको व्यवस्था हुनुपर्दछ ।

१७. जलस्रोतमा आधारित कुनै पनि आयोजनाहरूको सञ्चालन गर्दा उक्त जलस्रोतमा आश्रित व्यक्ति, परिवार र समुदायका निमित्त भूमिमा जस्तै क्षतिपूर्ति र पुनर्स्थापनको हकाधिकार कायम गरिनुपर्दछ ।

१८. भूमिअधिकारका सम्बन्धमा

(क) अवैज्ञानिक एवम् जमिन्दारमुखी भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ खारेज गरी मोहियानी हकको संरक्षण गर्ने, जमिनको पुनर्वितरण गर्ने र भूमिलाई उत्पादनमूलक बनाउने नीतिसहित नयाँ जनमुखी ऐन निर्माण गरिनुपर्दछ ।

(ख) गुठी जग्गाहरूलाई आवश्यकताअनुसार जोतभोगका आधारमा जिल्लाबाहिर जाने हकमा रैकरमा र जिल्लाभित्र रहने हकमा रैतानी जग्गामा निःशुल्क परिणत गर्नुका साथै हालसम्म बाँकी रहेका भनिएका बक्यौताहरूलाई मिनाहा गरिनुपर्दछ ।

(ग) दर्ता नभएका सबै मोहीहरूको स्थलगत लगत लिई स्थानीय निकायको सिफारिस, सरजमिन वा साक्षीहरूको बयानसमेतका आधारमा तत्काल मोहियानी हक दर्ता प्रमाणपत्र वितरण गरी आधा जग्गा दिईनुपर्दछ ।

(घ) जोताहा सुकुम्बासीलाई मोहियानी वापत आधा जग्गा दिईनुपर्दछ ।

(ङ) अन्य भूमिहीनहरूको निमित्त घरबास तथा जीविकोपार्जनको व्यवस्था हुनुपर्दछ ।

(च) जोताहा किसानहरूलाई समयमै भूमिसम्बन्धी सम्पूर्ण सूचनाहरू प्रदान गरिनुपर्दछ ।

(छ) जमिनमा आधारित हलिया, कमलरी, बालिघरे, डोली, हली, गुहारे, हरूवा र चरुवाजस्ता सामन्ती शोषणमुखी व्यवस्थामा आधारित प्रथाहरूको अन्त्य गरी सम्बन्धित व्यक्ति वा परिवारका नाममा स्वामित्व कायम गरिनुपर्दछ ।

(ज) भूमि प्रशासनमा विद्यमान अनियमितताको अन्त्य गरी जोताहाको हितमा नागरीक बडापत्र जारी गर्नुका साथै स्पष्ट अभिलेखसमेत राखिनुपर्दछ ।

(झ) एक व्यक्ति वा परिवारका नाममा देशभरि एउटै धनी पुर्जा नम्बर कायम गरी लैङ्गिक समानताको सुनिश्चितताका लागि त्यस्तो धनी पुर्जा श्रीमान् तथा श्रीमतीको संयुक्त नाममा वितरण गरिनुपर्दछ ।

(ञ) कानून र कार्यविधिको अज्ञानता तथा कमजोर आर्थिक स्थितिका कारण मोही वा जोताहाको हक गुम्ने व्यवस्था अन्त्य गरिनुपर्दछ ।

(ट) साना किसानहरूलाई दिइने अनुदानलाई प्रभावकारीरूपमा निरन्तरता दिईनुपर्दछ ।

(ठ) हदभन्दा बढीका जग्गाहरू निःशुल्करूपमा प्राप्त गरी भूमिहीन किसानहरूलाई वितरण गरिनुपर्दछ ।

(ड) काबु बाहिरको परिस्थिति परी ऋणलगानीमा डुबेका किसानहरूलाई अवस्थाअनुसार मूल्याङ्कनको आधारमा ऋण तथा ब्याज मिनाहा गर्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।

(ढ) उल्लिखित कार्यहरूसम्पन्न नभएसम्म विदेशी ऋण र दाताहरूको अनुचित प्रवाभमा परी भूमि बैङ्क जस्ता कार्यक्रम लागु गर्ने कार्य बन्द गरिनुपर्दछ ।

(ण) २०१६ सालमा विर्ता खारेजीपछि पनि विर्ता जग्गा विर्तावालकै नाममा दर्ता भएको र त्यस्को उत्पादन विर्तावालाले नै भोग गरिरहेकाले त्यस्ता जग्गाहरू खास किसानहरूको नाममा दर्ता गरी दर्तावालको सम्पूर्ण हक खारेज गरिनुपर्दछ ।

(त) स्वदेशी तथा विदेशी कम्पनीहरूले जग्गा लिई कम्पनी सञ्चालन गर्दा सार्वजनिक जग्गा उपयोग गर्न नपाउने व्यवस्था हुनुपर्दछ । साथै साना किसानसँग जग्गा लिएर कम्पनी चलाउन नपाउने प्रावधान हुनुपर्दछ ।

१९. वनका सम्बन्धमा

(क) सामुदायिक वनमा अनावश्यकरूपमा नेपाल सरकारका सम्बन्धित निकायबाट पटकपटक गरिने परिपत्र, दोहोरो टाँचा, राजश्व, छोड पँर्जीजस्ता हस्तक्षेपको अन्त हुनुपर्दछ ।

(ख) सामुदायिक वनबाट हुने आम्दानी वनको विकासका साथै स्थानीय विकास र गरीबहरूको आर्थिक उत्थानमा लगानी गरिनुपर्दछ ।

(ग) समुदायले तयार गरेका वन कार्ययोजनाहरूलाई बिनासर्त स्वीकार गरी निवेदन परेको मितिले कानूनबमोजिम एक महिनाभित्र वन हस्तान्तरणको कार्य सम्पन्न गर्नुपर्दछ, अन्यथा उक्त वन त्यसपछि स्वतः सामुदायिक वनमा परिणत हुने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।

(घ) सामुदायिक वनका लागि पूर्वनिर्धारित क्षेत्र यथात्रत कायम राख्नुका साथै सुरक्षा वा अन्य कुनै विशेष प्रयोजनका लागि सामुदायिक वनको प्रयोग गर्नु परेमा सम्बन्धित समुदायलाई उचित क्षतिपूर्तिको व्यवस्था हुनुपर्दछ ।

(ड) वन संरक्षण क्षेत्र, मध्यवर्ती क्षेत्र र अन्य वनहरूका हकमा पनि स्थानीय समुदायले सामुदायिक वनकै अवधारणाअनुरूप फाइदा पाउनुपर्दछ ।

(च) निकुञ्जहरूको निर्धारित आम्दानी स्थानीय समुदायको विकास र समृद्धिमा प्रत्यक्ष लगानी गर्नुका साथै जनवारहरूबाट हुने नोक्सानीबाट क्षतिपूर्तिको व्यवस्था हुनुपर्दछ ।

(छ) राज्य र जनताको हितमा विकास गरिनुपर्ने सरकारी वनलाई स्रोत सर्वेक्षणका आधारमा व्यवस्थित गरी सार्वजनिक सम्पत्तिको रूपमा रहेका वनसम्पदाहरूस्थानीय परामर्श र अनुमतिबिना निजी क्षेत्र र विदेशी कम्पनीहरूलाई सम्पत्तिको रूपमा बन्द गरिनुपर्दछ ।

(ज) तराईका वनहरू सामुदायिक वनका रूपमा हस्तान्तरण गरिनुपर्दछ ।

२०. खानेपानीका सम्बन्धमा

(क) खानेपानी जीवनको मूल आधार भएकोले जलस्रोतको उपयोग र विकास गर्दा यसलाई सर्वोच्च प्राथमिकता दिइनुपर्दछ ।

(ख) खानेपानी आधारभूत मानवअधिकार भएकोले यसको निजीकरण, व्यापारिकरण र विदेशीकरणलाई बन्द गरी अनिवार्य सार्वजनिक सेवाका रूपमा वर्गिकरण गरिनुपर्दछ ।

(ग) खानेपानीको व्यवस्थापन र उपयोगमा स्थानीय स्रोतहरूलाई प्राथमिकता दिइनुपर्दछ ।

(घ) सहरबजारका हकमा आम्दानीको बढीमा पाँच प्रतिशतभन्दा घटी हुने गरी मात्र खानेपानीको महसुल निर्धारण गरिनुपर्दछ ।

(ड) कुनै घरबास वा आमदानी नभएका व्यक्ति वा परिवार र सुकुम्बासीहरूलाई निःशुल्क खानेपानीको व्यवस्था हुनुपर्दछ ।

२१. जलविद्युत् सम्बन्धमा

(क) स्थानीय एवम् प्रभावित समुदायका निमित्त अन्यन्तै सुलभ वा निःशुल्क विद्युत् वितरण हुनुपर्दछ ।

(ख) विद्युत् प्रसारण लाईनका कारण प्रभावित घरपरिवारहरूलाई उचित क्षतिपूर्ति र पुनर्स्थापनको व्यवस्था हुनुपर्दछ ।

(ग) विद्युत् खरिद गर्ने प्रयोजनका लागि उपभोक्तामुखी प्रतिस्पर्धात्मक सिद्धान्तअनुसार प्रारम्भमे त्यसको अधिकतम् दर र मापदण्ड तोक्नुका साथै लक्षित फाइदा र हानीको मूल्याङ्कनका आधारमा कुनै पनि बेला पुनरावलोकन गर्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।

(घ) नेपालीको स्रोत, साधन र क्षमतामा आधारित साना तथा मझौला आयोजनाहरूलाई प्राथमिकता दिइनुपर्दछ ।

(ङ) साना तथा मझौला आयोजनाहरूको निर्माण र सञ्चालनमा निजी क्षेत्रको सट्टा सामुदायिकीकरण र सहकारीकरणलाई प्राथमिकता दिइनुपर्दछ ।

(च) कुनै पनि बाँध वा तटबन्ध निर्माण गर्दा विश्व बाँध आयोगको प्रतिवेदनले अधि सारेका रणनीति, मापदण्ड र सुभावहरूको पालना हुनुपर्दछ ।

(छ) सुनियोजितरूपमा नेपाल विद्युत् प्राधिकरणलाई घाटामा लगेर निजीकरणतर्फ निजीकरण गर्ने कार्य बन्द गरिनुपर्दछ ।

२२. सिँचाइका सम्बन्धमा

(क) स्थानीय जनता र निकायको प्रत्यक्ष सहभागिता र निर्णयबमोजिम सिँचाइ आयोजनाहरूको निर्धारण, लगानी र व्यवस्थापन हुनुपर्दछ ।

(ख) जलस्रोतको उपयोग गर्दा खानेपानी पर्छि सिँचाइलाई प्राथमिकता दिने नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुनुपर्दछ ।

(ग) विद्यमान वा भावी सिँचाइ प्रणालीमा प्रतिकूल असर पर्नेगरी कुनै आयोजना सञ्चालन गर्ने भएमा त्यसको विकल्प वा पर्याप्त आर्थिक क्षतिपूर्तिको व्यवस्था हुनुपर्दछ ।

(घ) सिँचाइ आयोजनाहरूको व्यवस्थापन र सञ्चालनमा स्थानीय जनताहरूको समान सहभागिता र स्वामित्व कायम गर्दै पानीको उपभोगका आधारमा न्यूनतम सेवा शुल्क ।

(ङ) परम्परागत एवम् समुदायमा आधारित सस्ता सिँचाइ आयोजनाहरूलाई प्राथमिकता र निरन्तरता दिइनुपर्दछ ।

(च) सिँचाइ आयोजनाहरूका हकमासमेत अग्राधिकार र तटीय फाइदाको व्यवस्था हुनुपर्दछ ।

२३. जलस्रोतको अन्य उपयोगका सम्बन्धमा

(क) आधारभूत जनजीविका र आर्थिक स्रोतका रूपमा सञ्चालित पानीघट्ट, पानीमिल, माछापालन, पशुपालन, पर्यटन आदि व्यवसायलाई प्राथमिकता दिइनुपर्दछ ।

(ख) आन्तरिक एवम् अन्तर्राष्ट्रिय तहसम्म जल यातायातको उपयोग र पहुँचलाई विस्तार गरिनुपर्दछ ।

(ग) जलस्रोतको बहुपक्षीय सांस्कृतिक उपयोगलाई निरन्तरता दिइनुपर्दछ ।

२४. खानी र खनिज पदार्थका सम्बन्धमा

- (क) वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन र प्रभाव न्यूनीकरण कार्यक्रम तथा कार्यान्वयन सुनिश्चित गरेरमात्र आयोजनाहरू सञ्चालन गरिनुपर्दछ ।
- (ख) प्रदुषणरहित प्रविधि अनिवार्यरूपमा लागु गरिनुपर्दछ ।
- (ग) प्रदुषणप्रभावित क्षेत्रमा नियमितरूपमा स्वास्थ्य परीक्षण गरी निःशुल्क स्वास्थ्य सेवाको व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
- (घ) विदेशी कम्पनी र व्यापारीहरूको स्वार्थमा खानीहरू सञ्चालन गर्ने वा बन्द गर्ने कार्य रोकिनुपर्दछ ।

२५. कार्ययोजना

- (क) आवश्यकताअनुसार प्राकृतिक स्रोत र सम्पदाका विषयमा सबै महासङ्घ, समूह र सञ्जालहरूबीचको सहकार्यलाई विस्तार गर्ने ।
- (ख) संयुक्त प्रकाशन, मुखपत्र र अभियान सामग्रीहरूलाई प्राथमिकता दिने ।
- (ग) पारस्परिक कार्ययोजनाहरूलाई समन्वय गर्न जिल्ला प्राकृतिक स्रोतसम्पदा समन्वय मञ्चमार्फत संयुक्त बैठक र कार्यक्रमहरूआयोजना गर्ने ।
- (घ) नेपालका सहयोगी राष्ट्र र ऋणदातृ संस्थाहरूलाई पनि उल्लिखित सिद्धान्त र मान्यताअनुरूप कार्यगर्न बाध्य गराउने ।
- (ङ) उल्लिखित विषयहरूलाई निर्वाचनका समयमा जनचासोको विशेष मुद्दाका रूपमा स्थापित गर्ने ।
- (च) पीडितहरूका तर्फबाट आवश्यकता र उपलब्धताअनुसार निवेदन र उजुरीलगायतका कानुनी उपचारहरूलाई व्यापकता दिने ।